

Erdélyi János írói hagyatékának sorsa. Erdélyi János műveinek újabb kiadásában, azok jegyzeteiben vagy az íróval foglalkozó írásokban gyakran szerepel egy két betűből álló rövidítés: ET, ami annyit jelent: Erdélyi Tár. Az évek során sokan, az idő múlásával egyre sűrűbben és egyre határozottabban kérdeztek meg: valójában mit tartalmaz az Erdélyi Tár. Most, a sárospataki emlékünnepeken, amikor születésének 175. évfordulóján az íróra emlékezünk, és amikor eleget teszünk a megtisztelő felkérésnek, a nyilvánosság előtt válaszolok a korábban hozzám intézett kérdésekre.

Válaszom a legfontosabb kérdésekre szorítkozik: azaz mi az ET, mi van benne, miként keletkezett, hogyan alakult sorsa, mi látott napvilágot eddig az író kéziratos hagyatékából, mik a megjelenés előtt álló munkák, a további kiadási tervek, mikorra várható a hagyaték teljes feldolgozása, végül pedig jelenleg hol található az ET, s hozzáférhető-e? Ezekre kívánok röviden felelni.

Az ún. Erdélyi Tár, a továbbiakban ET, amely nevét az író halála után kapta, Erdélyi János irodalmi hagyatékát őrzi: minden olyan kéziratos vagy nyomtatott szöveget, amely az írótól származik, amelyet az írónak küldtek, lett legyen az levél, vers, hivatalos irat vagy éppen számlák, szerződések stb. Tehát mindaz, ami az író munkájához és életéhez kapcsolódik. Így pl. a gyűjteményhez tartoznak a nyugat-európai utazása alatt rendszeresen vásárolt, hazahozott francia, német, angol, olasz újságok, lapkivágások, prospektusok stb. de ugyanúgy ügyvédi diplomája, akadémiai tagságáról szóló oklevele, a kiadók-kal vagy iparosokkal kötött szerződésai. Tehát minden, a család birtokában fentmaradt kézirat, dokumentum, az író és korát visszaidéző írásos vagy nyomtatott anyag. Ez a körülmény adja az ET — irodalomtörténeti értéken túl — művelődéstörténeti jelentőségét, miután, tudomásunk szerint, ez az egyetlen a múlt század első feléből, közepéről mindmáig fentmaradt irodalmi hagyaték, miután Arany János és fia hagyatékának jó része megsemmisült Budapest ostroma idején, egy légitámadás következtében a Gellért-hegyi Voinovich villában.

Arra a kérdésre, hogy az ET miként keletkezett, hosszabb a válasz. Az első kéziratok, amelyek a későbbi gyűjtemény első darabjainak tekinthetők, az 1830-as évek legelejéről valók. Levelek és azon versek kéziratai, amelyeknek letisztázott példányaikat az író beküldte Bajza Józsefnek, azzal a kéréssel, hogy jelentesse meg azokat az *Auróra* c. zsebkönyvben. Ezekből az évektől kezdve alakul ki a gyűjtemény.

Az évek múlásával, az író munkásságának, műveinek gyarapodásával, irodalmi tekintélyének és hírének-nevének öregbülésével párhuzamosan nőtt az írások száma, miután egyre többen fordultak hozzá kérésekkel, levelekkel stb. Erdélyi János gondosan gyűjtötte és őrizte kéziratait, erre utal pl. az a körülmény, hogy az ET-ban több olyan kézírata is fennmaradt, amelyek már megjelentek. Arról is tudunk barátjához, Greguss Ágosthoz írt 1863-as leveléből, hogy az író sürgette *A legújabb magyar lyra* az Országban kiadott kéziratainak visszaküldését. A gyűjtemény nőttön-nőtt, voltak azonban ma már érthetetlen momentumok is, amelyek akadályozták, hogy a gyűjtemény még teljesebb legyen. Erdélyi kéziratai között találunk pl. félbevágott lapokat, amelyeknek a hátlapján ismeretlen kéztől származó levéltöredékek olvashatók, vagy előfordult az is, hogy az író saját, korábbi kéziratainak hátlapját újabb cikk írására használta fel. A magyarázat egyszerű: nagy volt a szegénység. Ugyanakkor viszont az is megállapítható, hogy az író az egyes nagy tanulmányoknak még a korábbi változatait is megőrizte, éppúgy, mint az azokhoz készült előtanulmányokat, amelyek lehetőséget adnak Erdélyi János írói műhelymunkájának rekonstruálásához. A kéziratokat, nyomtatott szövegeket és dokumentumokat tartalmazó gyűjtemény 1868. január 23-ig, az író haláláig gyarapodott. Mintegy húsz esztendő szünet után akkor szaporodott ismét az ET, amikor az író időközben felnőtt fia, Erdélyi Pál, maga is irodalomtörténész, édesanyjától átvette a hagyaték gondozását és minden alkalmat megragadott arra, hogy atyja még fellelhető írásait megvásárolja. Legközelebb az 1940-es években gyarapodott a gyűjtemény, amikor Erdélyi Pál sógora, Szász Károly átadta Szemere Miklós levelezésének egy részét, elsősorban Erdélyi Jánosnak Szemeréhez írt leveleit. Az újabb időkben is nőtt az ET anyaga, igaz, csak másolatokkal. Az idők során talált újabb leveleket és dokumentumokat rendre lemásoltattam, ill. lexeroxáltam és besoroltam az ET-ba.

Részletesebben szölok arról: miként, milyen rendszerben nyert elhelyezést az ET anyaga. Mint arra korábban utaltam, az író fia, Erdélyi Pál gazdagította a lehetőségek szerint a gyűjteményt és ő volt az, aki az anyagot rendszerezte. A hagyaték — Erdélyi Pál beosztása szerint — négy nagyobb részre tagolódik. Az első nagyobb egységet az író kéziratai alkotják, ötvenegy félbörkötéses kötetben összesítve. Erdélyi Pál nem időrendben vagy műfajok szerint csoportosította a köteteket, hanem a kéziratok formája szerint. Az 1-es kötet tartalmazza a legnagyobb autográfokat, míg az 51-es a legkisebbeket, a

nagy quartótól a kis oktávig. Az 52. kötet Erdélyi Pálnak atyjáról írt ötlapos kéziratos életrajzát tartalmazza, valamint az író legfontosabb műveinek felsorolását. Vannak ezekben a kötetekben nem Erdélyi János kezétől származó írások is, de ezeket Erdélyi feltehetően a saját kéziratai mellett tartotta. Egyes esetekben témájuk miatt, más esetben pusztán véletlenségből kerülhettek egymás mellé, és Erdélyi Pál atya rendjét respektálva, azokat is bekötötte. Az ötvenegy kötet verskéziratokat, variánsokat, irodalmi, filozófiai, esztétikai népköltészeti írásokat éppúgy tartalmaz, mint népdal- és közmondás- vagy épp mesegyűjtéseket.

A következő nagyobb egység a LEVELEK, amely harminc nagy alakú kartotékban, ugyancsak félbörkötésben, tartalmazza az író levelezését, betűrend szerint csoportosítva. Külön kötetben szerepelnek, a betűrendtől függetlenül, Erdélyi Jánosné Vachott Kornéliának és az író második feleségének, Csorba Ilonának levelei (Nelli és Ilona kötetekben). Minden egyes levél teljes címleírással, külön borítóban nyert elhelyezést. Külön nagy alakú, ugyancsak félbörkötéses kartotékban kaptak helyet az IRATOK, köztük kézirások, nyomtatott irományok, oklevelek, számlák, szerződések, sőt még a forradalom idején kibocsátott röplapok is itt találhatók. Külön, a már említett kartotékokban találhatók a sárospataki diákkori JEGYZETEK, ill. a már ugyanott tanárként írt AKADÉMIAI ELŐADÁSOK szövege.

Most arról szólok, hogy az elmúlt másfél században miként alakult az ET sorsa. Erdélyi Jánosnak 1868. január 23-án hirtelen bekövetkezett halála után az író 32 éves özvegye teljesen egyedül maradt kis gyermekeivel Sárospatakon. Édesanyja — miként egész rokonsága — Csallóközben, Komáromban és Pesten élt. Elhunyt férjének barátja és komájuk, Hegedüs László, a pataki lelkész, ekkor már alsó-zempléni esperes, sokat segített az özvegynek, de a ház eladásával, a háztartás felszámolásával és a nyakába szakadt anyagi gondokkal az addig csak a családjának élő fiatal és kézenzetett özvegy nem tudott megbirkózni. Elutazott ezért Patakra Csorba Ilona édesanyja, a lányánál sokkal határozottabb és gyakorlatiasabb földbirtokos asszony, hogy felpakolja és hazavigye magához a csallóközi Felsőgellérré egyedül maradt asszonylányát és unokáit. Erdélyi János írói hagyatékát összecsomagolták, a könyvekkel kapcsolatban azonban Csorba Ilona édesanyjának az elképzelése valósult meg. Csepy Katalin nagyra becsülte vejét, de munkásságát nemigen értette, így a könyvek elszállításával együttjáró nehézségeket nem vállalta. Arra is gondolt, hogy az elhunyt gazdag könyvtárának eladásából befolyó pénz segítheti az elárvult család életének újrakezdését. Az özvegy megvételre felajánlotta férje könyvtárát, mintegy félszáz darab kivételével, a Sárospataki Tanítóképző Intézetnek, amely ezután — a Tanítóképezde Értesítője (1895. 36.) szerint 1871-ben az Intézet tulajdonába ment át. Az özvegy 543 művet, 925 kötetet adott el. (Zárójelben jegyzem meg, hogy ezek a kötetek — kevés kivétellel — áldozatul estek a Képző könyvtára 1949-es széthorogásának. Néhány darab fentmaradt a Nagykönyvtárban, ezeket Berecz József, ill. Balácsi Zoltánné azonosította.)

Az özvegy gyermekeivel előbb édesanyja felsőgelléri, majd komáromi, Nádor utcai házába költözött. Itt kapott helyet az ET is. Az 1870-es évek legelején Gyulai Pál kereste meg az özvegyet és kérte tőle elhunyt férje kéziratai közül az iróportrék és néhány más tanulmánya kéziratait, köztük még ki nem adottakat, valamint a népköltéssel kapcsolatos írásokat és az Erdélyi által 1863 óta is folyamatosan gyűjtött népdalokat és azok dallamát. (Zárójelben jegyzem meg: az 1846 és 1848 között kiadott *Népdalok és Mondák* kéziratait, az Erdélyihez küldött gyűjteményeket később a maga gyűjtötte dalokkal együtt Greguss Ágost kérésére az író az újonnan induló Népköltési Gyűjtemény számára küldte el). Gyulai az özvegytől azért kérte az említett kéziratokat, hogy összeállítsa, ill. sajtó alá rendezze azt a kötetet, amelyet a Kisfaludy Társaság készült kiadni, ezzel tisztelegve egykori érdemdús titoknoka emléke előtt. Erdélyi Pál, aki később már mint egyetemi hallgató, tanára, Gyulai Pál Sándor utcai házában szívesen látott vendég volt, még látta a kertre néző dolgozószobában azt a komáromi vaspántos ládát, amely az iratokat tartalmazta. (A kötet: *Pályák és pálmák*). Amikor foglalkozni kezdett ő is atyja munkásságával, kérte vissza Gyulaitól édesapja kéziratait. Gyulai Pál azt felelte, hogy azok nincsenek nála, mert Erdélyi János kéziratait átadta Thaly Kálmánnak. Amikor Erdélyi Pál újra kérte a kéziratokat, Thaly Gyulaihoz utasította őt, mondván, hogy ő már rég visszaadta azokat Gyulainak. Így a kéziratok soha többé nem kerültek elő.

A hagyaték történetében ez volt a második veszteség, nagyobb mint az első, amelyet maga az író okozott 1849 júliusának legelején. Amikor Erdélyi elhagyta Pestet és otthonát, minden olyan iratot megsemmisített, amely őt vagy barátait kompromittálhatta volna. Mindez nem felesleges óvatosság volt, mert a *Szabad hangok* szerzője és a *Republica* szerkesztője okkal tarthatott az új hatalom bosszújától. Míg az első szükséges, de elkerülhetetlen rossz volt, a második elkerülhető lett volna.

A nagy változás akkor történt az ET életében, amikor a gyűjteményt Erdélyi Pál vette át. Az író fia magyar irodalmat és klasszikus filológiát tanult a budapesti egyetemen. 1886-tól napidíjas volt az OSZK Levéltárában. 1889-től asszisztens, 1893-tól pedig „örsegéd”. E közben a korabeli hetilapok népszerűsítő és ismert kritikusa. 1900-tól a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatója. Az egyetemen a régi magyar irodalom köréből tartotta előadásait. Erdélyi Pál felkészültsége és szakértelme lehetővé tette, hogy gondosan és hozzáértéssel rendezze a hagyatékot. Ezekben az években alakult ki az ET mai állaga. Ez a korszak 1936-ban zárult, Erdélyi Pál halálával.

Erdélyi Pál özvegyének pesti házában, nem sokkal a váratlan és az özvegyet nagy megpróbáltatásokkal sújtott gyászeset után, jelentkezett a fiatal néprajz-kutató, Ortutay Gyula, majd később — már vele együtt — báró Hatvány Lajos és Lantos antikvárius. Özvegy Erdélyi Pálnénak jelentős összeget, 30—35 ezer pengőt ajánlottak fel, ha a hagyatékot átengedi Lantosnak, aki aukcióra bocsátja azt. Erdélyi Pálné a Hatvány és Lantos által megszabott feltételeket nem fogadta el, mert nem egyezett bele az összetartozó anyag szétszórásába. Így lemondott az igen kedvező ajánlatról és vállalta a családfő hirtelen halálával beállott súlyos anyagi nehézségeket. Az 1940-es években, a háború közeledésével újabb nehézségek vártak a hagyatékot őrző családra, amikor az exponált helyen fekvő budai lakásból, félve a bombatámadásoktól, biztonságosabb helyre kellett szállítani azokat a vaspántos ládákat, amelyek az ET-t őrizték. A választás a csallóközi rokonság egyik elhagyatott, azaz a közlekedési úttól távol eső kúriájára esett, ahol is a ládák épségben megmaradtak. Az igazi nehézség akkor kezdődött, amikor a Duna újra országhatárrá lett, a ládáknak pedig vissza kellett kerülniök Budapestre. Mindkét esetben katonák siettek segítségünkre. A ládák Pestre szállításának egyik hőse, egy szovjet kapitány, később országának kultúrdiplomataja egy sárospataki könyvtári látogatás alkalmával találkozott újra Erdélyi János nevével és hírével. Itt tudta meg, hogy ki volt az a magyar író, akinek vaspántos ládába zárt kéziratait ő vitte át csónakján 1945 őszén, küszködve a háborgó Dunával.

Az 1950-es évektől kezdve én viselem gondját Erdélyi János írói hagyatékának, és dolgozom fel munkásságát. Miként korábban hozzáférhető volt az ET, most is nyitva áll a kutatók előtt. Minay Lajos, Schöner Magda, Haraszthy Gyula, Ortutay Gyula dolgozott hosszabb-rövidebb ideig az ET kézírataival, hogy csak néhány nevet említek, de sorolhatnám mások, ma is dolgozó kollégák nevét.

Mielőtt arra a kérdésre felelnék, hogy mi látott eddig napvilágot az ET anyagából, szeretném megemlíteni, hogy Erdélyi János is készült összegyűjtött munkái kiadására, mégpedig *Élvek és elvek* címmel. A terv nem valósult meg az idők mostohaasága miatt, miután Ráth Mór akkor nem vállalkozott rá. Azt ajánlotta Erdélyinek, hogy várják ki a jobb időket. Erdélyi János azonban nem várt és megjelentette Sárospatakon, saját kiadásában, a *Kisebb prózákat*. Később jelent meg Ráth Mór kiadásában *Az ókori irodalom története*, majd a Kisfaludy Társaság kiadásában *Pályák és pálmák*, ill. a *Tanulmányok*, hogy csak a legjelentősebb köteteket említsen. Később Erdélyi Pál is készült atyja minden munkájának kiadására, először az 1910-es években, ezzel készülve az író születésének százados évfordulójára. A tízkötetesre tervezett kiadás az utolsó pillanatban hiúsult meg, amikor is kitört a háború és „átmenetileg”, a háború tartamára felfüggesztették a munkát. 1934-ben kezdett újra tárgyalni Erdélyi Pál, immár a Pátria nyomdával, Erdélyi János műveinek kiadásáról. A terv kész volt, a megbeszélések biztatóan haladtak, ekkor viszont Erdélyi Pál betegsége és hirtelen halála hiúsította meg a vállalkozást. Erdélyi Pál nem törekedett volna a teljességre; feltehetően a kiadó szempontjaira kellett tekintettel lennie.

Az első kötet, amely szinte teljes egészében az ET anyagából merített, *Erdélyi János úti naplója és úti levelei* a Tankönyvkiadó kiadásában jelent meg 1951-ben. 1962-ben és 1964-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál Erdélyi János *Levelezése* két kötetben. Ezután hosszabb idő telt el, míg 1981-ben, ugyancsak az Akadémiai Kiadónál megjelenhetett a *Bölcsészeti és esztétikai írások*. Mindhárom kötet az Irodalomtudományi Intézet Fontes ad Historiam Literariam spectantes elnevezésű sorozatában, az én kiadásomban. Ugyancsak ebben a sorozatban jelenik meg ez évben az író *Nyelvészeti és népköltészeti írásai* c. kötete, amelyet az *Irodalmi tanulmányok és pályaképek* című munka követ. A most munkában lévő kötet Erdélyi János kisebb irodalmi bírálatait, cikkeit, valamint színházi, zenei és művészeti írásait fogja egybe. A sorozat ötödik kötete a tudományos írásokat (irodalomelméleti, irodalomtörténeti, történeti, művelődéstörténeti stb.) összesíti, a hatodik pedig a politikai, közéleti írásokat és az író önéletrajzi írásait tartalmazza. A felsorolt kötetekben közlésre kerülő művek az író írásos és szóbeli megnyilatkozásait, azaz beszédeit is tartalmazzák és teljesen új megvilágításba helyezik az író és a

politikust, a közéleti embert. A közlésre kerülő munkák nagyrészt mindmáig ismeretlenek, azaz a köztudatban nem szerepelnek az író munkássága részeként.

Az elkövetkező években napvilágra kerülhet Erdélyi János műveinek, az ET-nak nagy része, számos mindmáig ismeretlen írás a Fontes sorozat köteteiben. Miután azonban irodalomtörténeti sorozatról van szó, nem férnek bele az író versei és színművei. Igaz, hogy 1844-ben megjelent Erdélyi János *Költeményei*, ez azonban nem tartalmazza az 1843 utáni, ill. az 1850-es évek szerelmi líráját és a közéleti verseket, mint ahogy az 1860-as évek „*Őszikék*”-re emlékeztető költeményeit sem. (A Magyar Remekírók Erdélyi János kötetében igyekeztem minél több ismeretlen verset közölni, de a terjedelmi nehézségek akadályoztak ebben.) Hasonlóképpen nem kerülnek közlésre a jelenlegi elképzelések szerint az íróra és korára vonatkozó dokumentumok, amelyek pedig művelődéstörténeti szempontból is kiemelkedő értékűek. Segítségükkel jól rekonstruálható, miként élt akkor egy szellemekben és ízlésében igényes, de anyagiakban mindig szűkölködő, a polgári életformához, annak értékeihez azonban ragaszkodó értelmiségi.

Végezetül: az ET őrzése, gondozása, valamint az író műveinek kiadása mellett kötelességemnek tartom Erdélyi János életének és pályaképeinek megírását. A kötelesség kifejezést tudatosan használom, mert úgy gondolom, hogy az életrajz esetében a tárgyi ismereteket jól kiegészíthetik azok a családi hagyományok, amelyeknek a megőrzése, ill. felhasználása számos vonatkozásban teljesebb és árnyaltabbá teheti az író életének és korának ábrázolását.

Nem véletlen, hogy Önöktől, Patakról érkezett hozzám a felkérés, hogy szóljak Erdélyi János irodalmi hagyatékáról, hiszen Sárospatak mindig is édeklődést tanúsított az író iránt, aki életének két nagy szakaszában és munkásságában szorosan kapcsolódott a városhoz. Remélem, hogy e beszámolómlom érdeklődésüket kielégítette, sikerült Erdélyi János hagyatékát bemutatnom és az Erdélyi Tár sorsáról jórészt máig ismeretlen tényeket közölnöm.

T. ERDÉLYI ILONA